

G'AYRSUURIYLIK YANGICHA TAFAKKUR TARZI SIFATIDA

**Zaripova Moxinso,
Mustaqil tadqiqotchi**

Annotatsiya: Bugungi o'zbek nasrida ijtimoiy-falsafiy mavzularga, undan ham ko'proq ma'naviy-ruhiy muammolarga qiziqish ortib bormoqda (Murod Muhammad Do'st, Tog'ay Murod, Xayriddin Sulton, Nazar Eshonqul, Erkin A'zam, Ulug'bek Hamdam, Isajon Sulton romanlari bunga misol). XXI asr o'zbek romani va oldingi davr romanlari o'rtasidagi bunday tipologik farq, davr ruhini ochuvchi, uning tomir urishini aniqlovchi mazkur dominant belgi D. V. Zatonskiy tomonidan taklif etilgan "markazga intiluvchan roman" g'oyasida yaqqol ifodalab berilgan.

Kalit so'zlar: roman, janr, g'ayri shuur, ong, millat, asar.

Аннотация: В современной узбекской прозе возрастает интерес к общественно-философским темам, и еще больше к духовно-духовным проблемам (Мурод Мухаммад Дост, Тогай Мурад, Хайридин Султан, Назар Эшанкул, Эркин А'зам, Улуг Бек Хамдам, Исаджон Романы Султана тому пример). Такое типологическое отличие узбекского романа XXI века от романов предшествующего периода, этот доминантный признак, раскрывающий дух эпохи и определяющий ее пульс, ярко выражен в идее «стремящегося к центру романа». предложенный Д. В. Затонским.

Ключевые слова: роман, жанр, подсознание, разум, нация, произведение.

Abstract: In today's Uzbek prose, there is an increasing interest in socio-philosophical topics, and even more in spiritual and spiritual problems (Murod Muhammad Dost, Togay Murad, Khairiddin Sultan, Nazar Eshanqul, Erkin A'zam, Ulug Bek Hamdam, Isajon Sultan's novels are examples of this). Such a typological difference between the Uzbek novel of the 21st century and the novels of the previous period, this dominant sign that reveals the spirit of the era and determines its pulse, is clearly expressed in the idea of "novel aspiring to the center" proposed by D. V. Zatonsky.

Key words: novel, genre, subconscious, mind, nation, work.

Olim, badiiy tafakkurning o‘ziga xos shakli – roman janri haqida so‘z ocharkan, insonga “nafaqat asosiy obyekt, balki aynan markaz, fokus va shu bilan birga, voqelikning butun manzarasi ko‘rib chiqiladigan rakurs” sifatida qaraydi. Bunda hayotni inson psixologiyasi nuqtai nazaridan tasvirlash haqida so‘z yuritilgan bo‘lib, Zatonskiyning fikricha, aynan individ ongi orqali aks ettirilgan dunyoni asl holicha tasvirlash XX asrning eng yorqin badiiy kashfiyotlaridan biri bo‘ldi. Bu fikrni N.A.Anastasyevning qarashlari ham tasdiqlaydi. Uning ta’kidlashicha, “oldingi adabiy davrlarga nisbatan XX asr adabiyotida subyektiv ibtidoning roli keskin ortdi, inson qalb dunyosiga e’tibor kuchaydiki, nasriy asarlar qurilishida sezilarli o‘zgarishlar yuz berdi. Agar XIX asrda davrning eng muhim voqealari to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bevosita aks ettirilgan ko‘plab qahramonlarga ega panoramali roman ustunlik qilgan bo‘lsa, endilikda yetakchi o‘rinni vaqt va uning burilishlari shaxs ongi prizmasi orqali tasvirlangan lirik roman, yoki, Gyote ta’biri bilan aytganda, “subyektiv epopeya” egalladi”. Darhaqiqat, zamonaviy nasr badiiy tahlil nigohini qahramonlar ruhiyati tomon qaratmoqda. Ko‘pgina zamonaviy romanlarning hikoya qilish strukturasi o‘zgardi. Qahramon bilan yuz bergan “tarix” aksariyat hollarda yana bevosita uning tilidan, birinchi shaxs, birlikda bayon etiladigan bo‘ldi. Shaxs ongi-ruhiyatini ochishning aynan shu shakli ko‘pincha asarda hikoya qilish strukturasi o‘ziga xosligini belgilab beradigan bo‘ldi. Adabiyotshunoslik sohasining barcha yetakchi mutaxassislari yangi davr adabiyotida inson ichki dunyosini teran tasvirlashga e’tibor kuchaygani, qahramonlar ichki dunyosiga, shaxs o‘ziga xosligini cheklashga, uning individualligini tiyishga qarshi ma’naviy-ruhiy aks-ta’sirlarga yozuvchilarning qiziqishi tobora ortayotganini qayd etadilar: “Bugungi zamonning tezkorligi va shiddati roman strukturasi yangiladi. Yirik hajmli asarlarning o‘quvchisi kamaydi. Romanning romanligini uning nihoyatda “semizligi” emas, balki mazmunning universalligi tayin etadi”. Fikr turg‘unligidan qutilgan o‘zbek nasrining qiyofasi, mazmunmundariyasi shunday omillar evaziga o‘zgarib borayotganiga bugun barchamiz guvohmiz. Buyuk Abdulla Qodiriy boshlab bergan milliy ozodlikni tarannum etish an’anasi sobiq sho‘ro tuzumi yemirilishi arafasida Murod Muhammad Do‘st, Xayriddin Sulton, Tog‘ay Murod va boshqa adiblar tomonidan davom ettirildi, erkinlik g‘oyalari bilan yo‘g‘rilgan qator psixologik romanlar dunyo yuzini ko‘rdi. So‘nggi yillarda bu an’ana biroz bosilgandek, yozuvchilarimiz ushbu mavzudan biroz tin olishga qaror qilgandek tuyula boshlagan edi. Ammo, 2020 yilda yosh ijodkor Javlon Jovliyevning “Qo‘rqma” romani nashrdan chiqdi-yu, o‘zbek kitobxonini bir qalqib oldi. Bu roman o‘zbek matbuotida qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘ldi, ko‘pdan beri mudroq holatda bo‘lgan adabiy jarayonni bir qadar

jonlantirdi. Eng muhimi, “Qo‘rqma” tom ma’noda kitobxonlarni rostakam qo‘rquvga soldi: ayrimlarni ba’zi kutilmagan ochiq sahnalari, g‘ayrioddiy holatlar tasviri bilan hayratga tushirgan bo‘lsa (o‘zbek adabiyotida intim muloqot, to‘shak sahnalari hamon tabu qo‘yilgan mavzulardan hisoblanadi), aksariyat ko‘pchilikni g‘aflatdan uyg‘onishga, mustaqillikni asrash uchun hushyor turishga chaqirdi. O‘tmish va bugungi hayot shaxs psixologiyasi nuqtai nazaridan tasvirlangani uchun ham “Qo‘rqma” romani adabiy tanqidchilar tiliga tushdi va kitobxonlarning diqqat-e’tiboriga sazovor bo‘ldi. E’tiborlisi, yurt ozodligi va kelajagi uchun qayg‘urish g‘oyasi roman tanasidan qizil ipdek o‘tadi. O‘tgan asrning yigirmanchi yillarida Germaniyada tahsil olgan va sobiq Sovet Ittifoqi tomonidan shafqatsizlarcha qatl etilgan 70 nafar o‘zbek yigit-qizlarining taqdiri, o‘yifikri, maslagi bilan hozirgi omon-omon zamonda yashayotgan talabalarning xurmacha qiliqlari asarda kontrast usulida tasvirlanadi. Ular o‘rtasida qanchalik katta farq, hatto jarlik borligini ko‘rsatish ustunlik qiladi. Kiyinish, aysh-ishrat, telefondagi o‘yinlaru, ijtimoiy tarmoqdagi yozishmalar bilan band yoshlarning zabun holi ochib tashlanadi. Adabiyotshunos olim Bahodir Karimning ta’kidlashicha, “Dramatik turda tragikomediya degan janr mavjud. Lekin lirotragik roman degan adabiy-nazariy tushuncha mavjud emas. “Qo‘rqma” – shunday roman. Roviylar kulib yashaydi, o‘ylanadi, mudraydi, uxlaydi, uyg‘onadi. Darvoqe, bu roman tush va xush, uyqu va uyg‘oqlik, muhabbat va nafrat – shu kabi bir qator kontrastlar uyg‘unligidan maydonga kelgan. Shuning uchun yozuvchi o‘z roviy qahramoni xayoliga istagan bir hodisani singdira oladi va buni o‘quvchi juda tabiiy, samimiy qabul qiladi”. Romanda hikoya bosh qahramon tilidan, birinchi shaxsda olib boriladi. Lekin uning ismi yo‘q. Personajlar tasvirida ham e’tiborni tortadigan jihat shundaki, bir asr avvalgi o‘zbek talabalarining barchasi asarda o‘z ismi-shariflari bilan atalgan bo‘lsa, zamonaviy talabalarga hatto ism ham ravo ko‘rilmagan. Bu bilan muallif nima demoqchi? G‘aflat uyqusidagi butun boshli xalq ismsiz, ismga noloyiq – chunki u xalq emas, olomon. Romanda olomonchilik kayfiyati – jamiyat kelajagini belgilab beruvchi masalalarga befarqlik qattiq qoralangan. Germaniyada tahsil olishga ketgan talabalar bilan hozirgi talabalar o‘rtasida yaqqol kontrast – jarlik borligi ko‘rsatilgan. Hozirgi talabalarning aksariyati ota-onasidan tayyor pullarni olib, vaqtini chuqurroq ta’lim olishdan ko‘ra, ko‘proq chiroyliroq kiyinishga, yebichishga va telefonda har turli o‘yinlaru ijtimoiy tarmoqlardagi bo‘lmag‘ur narsalarga sarflayotgani achchiq kinoya ostiga olingan. Yuz yil ilgari Germaniyaga jo‘nab ketgan talabalar safar oldidan Samarqandga kelib, Amir Temur xoki poyida Vatanga sodiq farzand sifatida muttasil o‘qib-o‘rganishga va u yerdan qaytgach o‘z bilimlarini elyurt farovonligi yo‘lida ishlatishga, Turkistonda eng yaxshi,

rivojlangan davlat tuzishga qasamyod qabul qiladi. Germaniyada har bir chaqani faqat va faqat bilim olishga sarflashga, o'qishdan qaytgach, shu el farzandlarini ilg'or ilm-fan yutuqlari bo'yicha o'qitishga va'da beradilar. Aksincha, bugungi kunimizning puldor va amaldor odamlarining xorijda o'qiyotgan farzandlari bu imkoniyatdan samarali foydalanmayotgani qoralanadi. Roman bosh qahramoni, xuddi alahsirayotgandek, hush va tush oralig'ida yashaydi. Voqealar uning o'ngida sodir bo'lyaptimi yoki tushida, ko'pincha buni ajratib olishning imkoni yo'q. Ta'kidlash joiz, g'ayrihuuriylikni tasvirlash – voqealar haqida “ong oqimi” usulida hikoya qilish zamon va makon chegaralarini buzishga, bundan yuz yil avval Germaniyaga tahsil olishga ketgan o'zbek talabalari hayotida yuz bergan hodisalar bilan bugungi kunimiz voqealarini parallel tasvirlashga, kitobxon nigohini u voqeadan bunisiga sezdirmay ko'chirishga xizmat qilgan. Asardagi rivoya qurilishi qahramon nutqi – o'zini o'zi xarakterlash ko'rinishidagi hikoya qilish texnikasidan qad ko'targan. Qizig'i shundaki, rivoya uchinchi shaxs tilidan aytilayotgandek tuyulsa-da, birinchi shaxsda olib borilgan. Tevarakdagi barcha-barchasi – borliq ko'rinishi, peyzaj va interyer detallari qahramonning u yoki bu voqea yuz bergan joyga “ko'chishi” ortidan, uning ko'zlari tushishi yoki xayolan nigoh tashlashi bilan bog'liq holda tasvirga olinadi. Shuningdek, qahramonni o'rab turgan odamlar – ikkinchi darajali personajlar ham ular tashqi qiyofasining u yoki bu jihati, xatti-harakat yoki qilmishlari qahramon ongida qaytalangan, xotirasida uyg'ongan holatlardagina tasvirga olinadi. Bularning barchasi atrof-borliqni idrok etish fokusi qahramon ongidan g'ayrihuuriga ko'chganidan dalolat beradi. Rivoya voqealarning umumiy borishiga, harakat yuz berayotgan holatlarni bayon qilishga emas, balki qandaydir ruhiy vaziyat, qahramon boshdan kechirayotgan individual holat xarakteristikasiga bo'ysundiriladi, kitobxonni shu nuqtai nazardan turib dunyoga nazar solishga undaydi. Hozirgi o'zbek psixologik nasrida qahramon ongini aynan uning bilvosita to'g'ri nutqi shaklidagi ichki monolog orqali tasvirlash ustuvorlik kasb etmoqda. Ayni vaqtda, roviy nutqi tasvirlanayotgan shaxsning bilvosita to'g'ri nutqi ko'rinishidagi ichki monologiga chatishib ketadiki, ikkalasini ajratib olish mushkul bo'lib qoladi. Roman asosiy personajlarning dunyoni his qilish qamrovi bilan ajralib turadi. Dunyo xuddi qahramon ongi orqali qamrab olingan borliq singari tasvirlanadi va bu usul bosh maqsad – inson qalbi-ruhiyatini ko'rsatishni, uni tushunishni, hurmat qilishni va hamdard bo'lishni ko'zda tutadi. Ma'naviy-axloqiy masalalar ko'tarilgan psixologik romanlarda boshqalardan ajralib turadigan qahramonlar bo'y ko'rsatadi. Hech kimga “tortmaganligi” tufayli jamiyat tomonidan rad etilgan, fe'l-atvori, o'zini tutishi o'zgacha xarakterlar tasviri chuqur ruhiy tahlilni ko'zda tutadiki, “Qo'rqma”ni shunday roman sifatida qabul qilish mumkin.

Asarni o‘qiyotgan kitobxonga bosh qahramonning gaplari, ba’zi narsalar ustida yuritgan fikrlari axloqsizlikdek tuyuladi. Axir, qanday qilib tuzukkina odam yaxshigina o‘qish joyidan, shiringina turmushidan, porloq kelajagidan voz kechishi mumkin?! Yaqinlaru begonalar nazdida “kaltafahm” ko‘ringani, nuqul “foйда keltirmas narsalar” bilan bosh qotirib yurgani uchun ko‘pchilik uni “g‘alati” hisoblaydi, u bilan hisoblashishni istamaydi. Turmush afzalliklarini istifoda etaroq, huzurlanib yashashdan ko‘ra, boshqalar nazdida quruq kuyinchaklik hisoblangan masalalar haqida qayg‘urish tevarakdagilarga tentaklik bo‘lib tuyuladi. Qahramonimiz hayotda tuzuk-quruq yashamaydi, hisobi. Bir qarashda, u ham el qatori o‘qishni bitirib, biror tashkilot yoki korxonada ishini davom ettiraverishi, xizmat pillapoyalaridan ko‘tarilishi yoki “magistr qizlarni tug‘dirishgagina yaraydigan” ustozining xurmacha qiliqlariga ko‘z yumib “umidbaxsh olim” bo‘lishi mumkin edi. Ammo u barcha odamlar singari qursoq va cho‘ntak g‘amida kuyib-o‘rtanmaydi. Pul, obro‘ topay, mavqe, uy-joy qilay deb boshini uchragan avantyuraga urmaydi. U yagona maqsad ilinjida yashaydi: Germaniyaga yuborilgan navqiron yigit-qizlari erta nobud bo‘lganidan qattiq iztirob chekar ekan, zamondosh yoshlar peshonasiga shu kunlar tushmasligini istaydi, millat kelajagi, xalq ertasi uchun qayg‘uradi, ba‘zan buning ko‘yida o‘zini qo‘yarga joy topolmaydi. O‘zgachaligi, boshqalarga o‘xshamasligi, o‘xshashni istamas darajada qaysar ekanligi uchun ham uning bilan bog‘liq hodisalar tasvirida psixologizm quyushadi, ruhiy tahlil ishga tushadi. Shu o‘rinda qahramonning nomuvofiqligi – boshqalarga o‘xshamasligi haqida gapirish o‘rinli. Ta’kidlash joizki, ko‘pchilikning qarichiga to‘g‘ri kelmaydigan qahramon tasvirlangan romanda psixologizm to‘laroq namoyon bo‘ladi. Ba’zilar “Qo‘rqma”ning bosh qahramonini “g‘alati” deb hisoblashlari mumkin. Aslida uni oddiy va qo‘l uzatsa yetadigan narsalar haqida o‘ylamaydigan odam deb hisoblaydigan kimsalar qahramonning nafaqat bugungi kunimiz, balki bo‘lg‘usi avlod, umuman yurt kelajagi va taraqqiysi uchun qayg‘urayotganligini tushuna olmaslik darajasida “g‘alati”dirlar. Bu bilan asarda bugungi odamlarning aksariyati “g‘alati” ekanliklari, besh kunlik dunyoda faqat qorin g‘amida yashaydiganlar ko‘payib ketgani ro‘yi-rost ochib tashlangan. Odatda biror kishi haqida gapirganda, biz uning shaxsiyatiga e’tibor qaratamiz va shu bilan birga, bu shaxsiyatning har biri alohida tadqiqotga mavzu bo‘lgulik ko‘plab tarkibiy qismlarni nazarda tutamiz. Avvalgi faslda qayd etib o‘tganimizdek, shveysariyalik mutafakkir Karl Gustav Yung shaxsdagi kollektiv g‘ayrushuuriylikning qator komponentlarini ishlab chiqdi. U kollektiv ongsizlik ma’lum strukturaviy komponentlardan iborat ekanligini va u cheksiz ko‘p arxetiplarni o‘z ichiga olishi mumkinligini ko‘rsatdi. Yung arxetipni “o‘tmishdagi

kechinmalarning (tajribalarning) ta'siri yoki qoldig'i" deb ta'riflaydi. Muayyan vaziyat yuzaga kelganda, ushbu holatning tegishli arxetipi faollashadi. K.Yung kollektiv g'ayrushuuriylik nazariyasining asosiy tarkibiy qismlari sifatida arxetip, persona, ko'lanka, anima va animus tushunchalarini qo'llaydi. Ongning eng kam o'rganilgan tarkibiy qismi – "ko'lanka" misolida badiiy asarlar tahlilida qiziqarli xulosalarga kelish mumkin. Ko'lankani shaxs ichkarisiga yo'nalgan, ya'ni uning ichki dunyosi rivojini belgilaydigan tarkibiy qismlar guruhiga kiritish mumkin. Yung ko'lankani "shaxsning tan olinmagan, qorong'u yarmining xavfli tomoni" deb ta'riflaydi. Uning fikricha, ko'lanka instinktivdir, u shaxs hayoti davomida namoyon bo'ladi va yovuzlikning potensial manbai hisoblangan halokatli shaxs tarkibida bo'ladi. Shu munosabat bilan Yung, ko'lanka – bu barcha quyi insoniy ko'rinishlarning timsoli, shaxsiyatning tubanlik tomoni. Ong shaxs izmida bo'lmagan paytlari u ko'lankaning ta'siri ostida bo'ladi, deydi. Aytish joizki, ko'lanka – bu biz o'zimizda qabul qilmaydigan fikrlar, his-tuyg'ular va ularga asoslangan harakatlar. Yung ko'lanka va Iblis o'rtasida parallel o'tkazadi: "Iblis ko'lanka arxetipining bir variantidir, ya'ni odamning tan olinmagan qorong'u yarmining xavfli tomoni". Yungning izdoshlari ko'lankani turli yo'llar bilan tavsiflaydilar. Ingliz tadqiqotchisi Stiv Peyjning ta'kidlashicha, "zulmat" atamasi nuqtai nazaridan ko'lanka tushunchasiga qo'yilgan tavsifda noaniqlik mavjud. Bu "ongning "yorug'lik qismi"dan tashqarida bo'lgan noma'lumlik bilan bog'liq bo'lishi mumkin". Nemis tadqiqotchisi, Yungning hamfikri va hamkasbi Mari-Luiza fon Franz o'zining "Ertaklardagi ko'lanka va yovuzlik" kitobida qayd etishicha, "xalq afsonalarida ko'lanka va yovuzlik bir-biriga bog'liq holda keladi". O'z navbatida, rus tadqiqotchilari ko'lankaning shaxs rivojlanishidagi roliga e'tibor berishgan. Misol uchun, E.M. Spirova fikricha, har bir inson, boshqa moddiy substansiyalar singari, o'z ko'lankasiga ega va aynan ko'lankaning mavjudligi bizning inson sifatida mavjudligimiz belgisidir. Yung metodologiyasidan kelib chiqib, "Qo'rqma" romanida uchraydigan "ko'lanka" obrazlardan birining tahliliga kirishamiz. Buning uchun biz amerikalik olim Jozef Kempbellning "Ming qiyofali qahramon" kitobida keltirilgan jahon xalqlarining qadimiy afsonalari haqidagi fundamental tadqiqotiga tayanamiz. Kempbellning fikricha, afsonalarda ko'lanka personaj "antagonist, yovuzlik timsoli, masxaraboz yoki devona sifatida namoyon bo'ladi". Boshqacha aytganda, miflarda ko'lanka obrazlarning turli darajasida tajassum topadi. "Qo'rqma" romanida o'zining alohida taqdiri va dunyoga individual nuqtai nazariga ega qahramon obrazini yaratish voqealarni hikoya qilish vazifasi topshirilgan "Men"ning matn ichida namoyon bo'lishini, dunyoni o'zicha idrok etayotgan individual ong faoliyatini taqozo etgan. Bosh qahramon memuar

asardagi singari o‘z tarjimai holini boshdan-oxir to‘kib solmaydi. Asar voqealari uning hayotini ostin-ustun qilib yuborgan va shaxsiy tajribasida mislsiz ko‘rgulikka aylangan birgina dramatik voqea – sho‘ro tuzumining Germaniyada tahsil olayotgan yigit-qizlarni o‘z domiga ilintirish ishiga katta bobosining (Ko‘lanka obrazi) qo‘shgan hissasi atrofida aylanadi. Asarning syujet-kompozitsion qurilishidagi parokandalik, voqealar xronologiyasining ataylab buzilishi, istalgan joyidan, quramadek tartibsiz ketma-ketlikda bayon qilinishi shu vazifaga xizmat qilgan. Qahramonning bolalik, o‘smirlik davriga oid ma‘lumotlar onda-sonda ko‘rinish bergani tufayli, asar ichiga sochilib ketgandek taassurot uyg‘otadi. Qahramon shaxsi shakllangan ijtimoiy muhit, psixologik sharoit haqida kitobxon pisanda ko‘rinishidagi kam sonli uzuqyuluq xabarlar orqali xabardor bo‘ladi. Juda ko‘p hollarda hikoyachi o‘zini faqatgina oniy ruhiy holati va zabun ahvoli haqida qayg‘urayotgandek tutadi. Yozuvchi qo‘llagan bu usul nutq egasining ruhiyati ko‘z o‘ngimizda ayricha qad rostlashiga, alohida ahamiyat kasb etishiga xizmat qilgan. S.N.Filyushkina ta‘kidlaganidek, bunday hikoya qilish tarziga ergashar ekanmiz, biz ularning ichki holatiga, kayfiyatiga, irodaviy intilishlari, qahramonlarning u yoki bu faktlarga, biror-bir detalga diqqati jamligini anglatuvchi fikrlaridagi nogoh keskin burilishlarga tobeligimizni doim his qilamiz. Kitobxon sifatidagi zaruriy ma‘lumotlarni shular orqali qo‘lga kiritamiz [7; 187]. Bundan tashqari, romanda “hikoyaning borishi ko‘pincha nutq egasi guvoh bo‘lgan va qatnashgan voqealarning mantiqiy bog‘lanishiga emas, balki psixologik fenomenlarning namoyon bo‘lishiga, tafakkur qonunlari va umuman ruhiyatga tayanadi. Rivoyaning ko‘plab epizodlari qahramon subyektiv dunyosiga tegishlidek bo‘lib ko‘rinadi, u tomonidan idrok etilib, boshdan kechirilgandek tuyulgani uchun ham o‘z tinglovchisini topishga intilmayotgan qahramon ongining ko‘z o‘ngimizda beixtiyor namoyon bo‘layotgan qismini tashkil etayotganga o‘xshaydi”. Zamonaviy roman tarkibiy tuzilishi shunga olib keldiki, “voqea va fikrlar hikoya qilinmaydi, balki murakkabroq tarzda xotirlanadi: assotsiativ aloqalar texnikasiga asoslangan hikoya qilish tarzi ma‘lum ma‘noda hissiy-fikriy jarayon imitatsiyasidek taassurot qoldiradi” [4; 534]. “Qo‘rqma” romanida yuqorida ta‘kidlangan ko‘lankaga misol bo‘ladigan obraz mavjud. Ammo u asarning boshqa qahramonlari singari dinamik harakatda tasvirlanmaydi. Syujet o‘zagini tashkil etgan voqealarning birortasida u alohida xarakter sifatida bo‘y ko‘rsatmaydi. Ammo uning obrazi asarda mavjud. U bosh qahramon ongida yashaydi. Birinchi marta bu “ko‘lanka”ga romanning ilk sahifalarida, ota-onasidan erta ayrilgan qahramon xotirasida g‘ujg‘on o‘ynayotgan assotsiatsiyalar orqali ishora beriladi: “Eskidan qolgan bir kapgir qarg‘ish badaliga havo o‘tib turar edi tomog‘imdan qum sizgani kabi chanqagan sahroyi tanasiga.

Ammo bu la'nat egasining qabri qani, qayerdan kelmoqda balolar? Hech bilmas edim, topa olmasdim qancha qidirmay!" [3; 6]. Xuddi shu xitob orqali ketma-ket boshiga tushayotgan ko'rguliklar, taqdir zarbalariga olamdan o'tib ketgan katta bobosining qachonlardir millat, xalq uchun kechirib bo'lmas mudhish sotqinligi sabab ekanligiga va o'sha "ko'lanka"ga atalgan qarg'ishlar uning butun avlodini ta'qib qilib kelayotganiga urg'u beriladi. Biroz o'tib, bolakay qahramonning savollariga buvisi bergan javobdan "Ko'lanka" kimligi oydinlashgandek bo'ladi: "Men doim ichimdagi savollarga javob izladim: "Kim va ular qayerda?" Momom javobdan qochib jerkib qolardi: – Bor, bor-ey, kallamni yoqib yeding! Mushtday bo'lib yomon savollar berasan, kim o'rgatyapti senga? – Bilmayman, o'zi keladi, momo... – keyin yana tilimni tiya olmayman. – Otangiz kim o'tgan o'zi? Uning balosi urayotgandir menga? – Nima?! – ko'k ko'zlari chaqnab ketadi, so'ng tezakni somonga zarb bilan urib, jahl bilan baqiradi: – Til tekkizma otamga! Ular yer tirnagan – dehqon bo'lgan! Ko'p kun ko'rmay erta o'lgan, bechora. Gunoh qilish uchun ham yashash kerak. Hov, ana bobongdan so'ra, ne balo kelsa, boshing undan uchadi" [3; 7]. Shu tariqa, "Ko'lanka" obrazi roman qahramonining boshqalar bilan suhbatlari asnosida qad ko'taradi. U asar ichiga sochilib ketgan obraz. Faqatgina roman bosh g'oyasini ochish, asardan kutilayotgan iddaoni anglatib turish uchun u tez-tez esga olinadi: "Shunda Stalin bobo ham g'azabdan yonib yonib, talabalarga tashlanadi. Qo'zi qamovga bo'ri tushganday hammayoq qonga belanadi. So'ng talabalarni ko'mib, ustidan "Toshkent-70" navli paxta urug'ini ekib yuboradi. Talabalarni sotgan xoinlarning esa ko'ksiga temircha taqib, talabalarning qonidan nishlab qolgan paxtani chopiq qilishga yuborishadi. – Yetmish bahodirning kuchi yetmadimi? – Oradan bir sotqin chiqadi – qizil askar. – U o'ris bo'lganmi yo xitoy? – O'zbek, sho'ring qurg'ur o'zbek. Qora qosh, qora soch, qora ko'zi o'yilgur sotqin bahodirlarni chohga birma-bir ko'zlarini bog'lab olib boradi. – Sizning otangizmi shu, qizil askarmi, bobo? Menga chinini ayting? Gap unga borishi bilan bobom dumini burib qochadi" [3; 29-30]. Shu o'rinda Ko'lanka – qizil askar obraziga biroz to'xtalib o'tsak. O'tgan asrning o'ttizinchi yillari, ya'ni bundan yuz yil muqaddam ko'plab otabobolarimiz, hatto momolarimiz yurt erkini qalbiga jo aylagani uchun turli bahonalar bilan qoralanib, avaxtalarga tiqilgan. Juda ko'pchiligi otuvga hukm qilingan. Achinarlisi, o'z Vatanida yashagan, mehnat qilgan o'sha insonlarga "bosmachi" tamg'asi bosilgan. Vaholanki, ular hech qayerdan kelib bu yurti bosmagan edi. Sir emas, juda ko'p filmlarda bosmachilarni vahshiy odamlar sifatida ko'rsatib, ularga nisbatan bir necha avlodda nafrat uyg'otilgan. Vaholanki, ular mana shu tuproq uchun qayg'urgan, uni bosqinchilardan ozod qilishga tirishgan chinakam vatanparvar bobolarimiz edi. Yurtimiz ozodligi uchun kurashgan, uning

tuproq'iga g'ayridinlar oyoq qo'yishiga tish-tirnog'i bilan qarshi bo'lgan, shu yo'ldagi urinishlari uchun "bosmachilar harakati" deya nom olgan vatandoshlarimizning pok nomlari bugun tiklanmoqda [1]. Tanganing ikkinchi tomoni ham borki, ko'plab o'zbeklar sho'ro armiyasi safida turib ana shu yurtdoshlarimizga qarshi qurol ko'targanlar, ularning ko'pchiligini o'sha davrdagi uchlik sudlariga tutib berganlar, o'z birodarlariga sotqinlik qilganlar. Romanda ana shu toifa va ularning avlodlari zimmasidagi yuvsa ketmas isnod haqida so'z ochiladi. Shu orqali o'quvchi tasavvurida Ko'lanka obrazi tiniqlasha boradi: "– Sizning otangiz, mening katta bobom kim, enasini emsin, ayting? – So'kinishni kimdan o'rganding? – Sizdan-da! Har doim otangizni so'kasiz-ku. Men eshitaman. "Padarimga la'nat!" – deysiz, hech kim unday otasini so'kmaydi, siz shunday deysiz. Roman ichida sharpadek kezib yurgan, matnda onda-sonda uchrasa-da, qahramonlar ruhiy holatini ochishga katta hissa qo'shgan bu obraz o'z otabobolalarining qilmishlaridan boshi xam odamlarning o'y-xayollaridagi arxetiplardan biri sifatida ahamiyatlidir. Arxetiplar haqida Karl Yungning yuqorida keltirilgan "o'tmishdagi kechinmalarning ta'siri yoki qoldig'i" degan fikriga qo'shiladigan bo'lsak, "Ko'lanka" timsolida bugungi avlodlar o'tmishda yo'l qo'yilgan eng pastkash va qabih jihatlarni darrov tanib olayotganini tan olishimiz kerak. Nima bo'lganda ham, ko'p sonli xalqimizning ichidagi dardiga, birovga aytishga iymnadigan hasratiga, qoni qurimagan yarasiga, yuvib bo'lmas isnodiga aylangan millat xotirasidagi bu dog'lar uning oydin fikrli farzandlari tilida suronli hayqiriqqa aylanib, hali ko'p zamonlar akssado berib turishiga shubha yo'q. "Qo'rqma" romanidagi Ko'lanka obrazi kitobxonlarni har bir shaxs tiynatidagi ana shu ikki qutb ezgulik va yovuzlik kurashidan ogoh etadi. O'zi asarda mavjud bo'lmasa-da, personajlar xatti-harakatlari va bosh qahramon g'ayrishauidagi faolliigi tufayli kitobxon uni yaqqol ajratadi. Roman oxirlagan sayin Ko'lanka bosh qahramonning ikkilangan o'zligi ekanligi ma'lum bo'la boshlaydi. Roman qahramoni go'yoki ikki umrni boshdan kechiradi. Biri hozirgi zamondagi talaba bo'lsa, ikkinchisi yuz yil avval yashagan bobosining umri. U savqitabiiy tarzda Germaniyadagi o'zbek yoshlarini sho'ro hukumatiga sotgan bobosi uning o'zi ekanligini sezib qoladi. O'zidan, yaqinlari (bobosi, amakilari)dan nafratlanadi. Bu avlodning yashashga haqqi yo'q, degan qarorga keladi. Ota-onasining, bobosining, o'g'il farzandlari yo'q uchchala amakisining o'limini o'ta yengil qabul qiladi. Ana shu sahnalar tasvirida psixologizm yanada chuqurlashadi, qahramon yurak-bag'rini o'rtayotgan ruhiy og'riqlar uning dialoglarda aytilgan keskin fikrlari, ba'zan ma'nosizdek tuyulgan xatti-harakatlarida aks etadi. Butun asar davomida qahramonni ta'qib etgan Ko'lanka roman oxirida mahv bo'ladi. Shu nuqtada

moziyda va bugun yuz berayotgan voqealar silsilasidan iborat ikki syujet liniyasi birlashib, xronotop yagona maxrajga keladi. O‘z kechinmalarida, ruhiy iztiroblarida yashagan Ko‘lankaga qo‘shilib bosh qahramon ham nobud bo‘ladi. Xullas, roman tahlilidan ko‘rinadiki, Karl Yung taklif etgan kollektiv g‘ayrishauriylik tamoyiliga asoslanadigan arxetiplardan biri – Ko‘lanka kitobxonga asar bosh g‘oyasini yetkazish, o‘tgan va hozirgi zamonda yuz berayotgan voqealar orasida qandaydir bog‘liqlik borligini anglatishga xizmat qilgan. Javlon Jovliyev qo‘llagan g‘ayrishauriylik prizmasi orqali hikoya qilish tamoyili milliy xarakterlar ruhiyatini ochish, qahramon ong oqimi tasviri orqali bugungi o‘zbek jamiyatining ahvoli haqida fikr yuritish imkonini bergan. Rivoyaning chuqur psixologizmga yo‘g‘rilganligi kitobxonlarni hamijodkorlikka chorlab, romanda ko‘tarilgan voqeahodisalar, turfa taqdirlarning turli talqinlariga yo‘l ochgan.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Baxtin. M. Voprosi literaturi i estetiki issledovaniya raznix let. – Moskva: Xudojestvennaya literatura, 1975. – 504 s.
2. Baxtin M. Romanda zamon va xronotop shakllari. Tarixiy poetikadan ocherklar. (rus tilidan U.Jo‘raqulov tarjimasini). – T.: Akademnashr, 2015. – 288 b.
3. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – T.: O‘zbekiston, 2002. – 560 b.
4. Borev Y. Estetika. – Moskva: Politizdat, 1988. - 496 s.
5. Boltaboyev H. Nasr va uslub. Uslub muammosiga nazariy nigoh va hozirgi o‘zbek nasrida uslubiy izlanishlar. – T.: Fan, 1992. – 104 b.
6. Vladimirova N.V. Razvitiye uzbekskoy prozi XX veka i voprosi xudojestvennogo perevoda. – T.: Fan, 2011. – 336 s.
7. Burxanova, F. (2024). JAHON ADABIYOTI NAMUNALARI NAZAR ESHONQUL NIGOHIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(20), 68-78.
8. Burxanova, Feruza. "NAZAR ESHONQULNING ILM-MA'RIFAT, KITOBXONLIKKA DOIR QARASHLARI." *Konferensiyalar/ Conferences*. Vol. 1. No. 12. 2024.